Поради юристів

CIVIL RIGHTS DEFENDERS

Regional Center for Human Rights

ПЕРШОЧЕРГОВІ КРОКИ ПОТЕРПІЛОЇ ОСОБИ ВІД МІЖНАРОДНОГО ЗЛОЧИНУ В УКРАЇНІ

для встановлення його обставин та винних осіб

Київ – 2023

За даними Офіса Генерального прокурора, в Україні наразі зареєстровано близько 110 тисяч кримінальних проваджень щодо вчинених міжнародних злочинів з боку представників РФ. Значна кількість злочинів завдала шкоди конкретним потерпілим особам. Таких осіб може бути не менше за кількість зареєстрованих кримінальних проваджень, яких відповідно необхідно долучити до процесу. При цьому не варто забувати, що в Україні вчиняються інші злочини, на які необхідно так само реагувати поряд із міжнародними злочинами.

Кількість проваджень накладає значний тягар на слідчих, прокурорів та суддів, яких недостатньо для вирішення такого обсягу справ. Більше того, далеко не всі представники правоохоронних органів якісно та належно виконують свою роботу, а, отже, можливості системи зменшуються і в без того складній ситуацій. При цьому відповідальні співробітники можуть іноді не знати про певні обставини вчинення злочинів і перелік потерпілих від них осіб, що вимагає слідчих додаткових розшукових дій. До того ж, існують окремі випадки, коли потерпілих неохоче долучають до кримінальних проваджень, хоча їхня участь є одним з елементів ефективного розслідування.

Незважаючи на всі складнощі, вчинення міжнародного злочину, як і будь-якого іншого, вимагає оперативної реакції. Речові докази у вигляді, наприклад, гільз чи уламків снарядів можуть бути прибрані комунальними службами, в той час як свідки схильні із часом забувати важливу інформацію, а камери спостереження не завжди зберігають інформацію безстроково. Тобто кримінально-процесуальний обов’язок слідчого здійснювати свою роботу не може бути єдиним чинником для належного встановлення обставин злочину за даних обставин.

Усі наведені умови далеко не на користь потерпілих осіб, які ще й змушені опановувати себе після пережитих подій як можна швидше та включитися в процес пошуку правди та справедливості. Однак саме вони можуть стати тим механізмом, який допоможе правоохоронній системі, а в певних випадках змусить її рухатися в правильному напрямку.

Отже, для особи вкрай важливо знати, що і як робити у випадку, якщо вона стала потерпілою від міжнародного злочину, та які в неї є кримінально-процесуальні інструменти для встановлення винних осіб.

Міжнародні злочини

Потерпілому важливо розуміти з правової точки зору, в якій ситуації він опинився, аби коректно її комунікувати назовні, зокрема і з правоохоронними органами. У цьому матеріалі увагу зосереджено на міжнародних злочинах РФ, які вчиняються проти українського населення та військовослужбовців в ході збройної агресії РФ проти України. Серед усіх міжнародних злочинів РФ найбільшу кількість складають воєнні. Тобто це найчастіша категорія, з якою потерпілі особи будуть стикатись.

Воєнні злочини випливають з порушення міжнародного гуманітарного права. Ця галузь регулює поведінку воюючих сторін: встановлює що можна і що не можна робити під час бойових дій між ними. Наприклад, можна здійснювати напади на військових, але не можна на цивільних; можна використовувати для нападу автомат, але не можна ядерну зброю. Ігнорування цих правил призводить до вчинення воєнних злочинів, таких як вбивство, катування, нелюдське поводження, руйнування цивільних будинків, привласнення майна, вимушене переміщення на окуповану територію України чи в РФ, незаконне позбавлення свободи та інші.

Важливою ознакою воєнного злочину є контекст, в якому він вчиняється, а саме в умовах збройного конфлікту (війни). Якщо злочини вчиняються поза збройною агресією РФ, наприклад крадіжка цивільною особою в торговельному центрі мобільного телефону, то такі дії є звичайними злочинами за Кримінальним кодексом України, а не воєнними. Щодо них також необхідно звертатися до правоохоронних органів, але цей матеріал підготовлений саме в розрізі наслідків збройної агресії РФ.

Щоб правоохоронні органи краще розуміли потерпілу особу, вона має бути готова пояснити обставини неправомірних діянь, воєнний контекст подій (наслідки агресії РФ) та послатися на положення статті 438 Кримінального кодексу України, яка встановлює відповідальність за воєнні злочини (насправді не тільки за це). Із текстом статті за необхідності можна ознайомитись за першим пошуком в мережі Інтернет.

Органи досудового розслідування

Коли мова йде про кримінальні провадження, потерпілий має звертати увагу на два закони: Кримінальний кодекс України (КК України) та Кримінальний процесуальний кодекс України (КПК України). Перший встановлює відповідальність за кримінальні правопорушення (в тому числі злочини), а другий визначає процедуру притягнення особи до кримінальної відповідальності.

КПК України визначає перелік органів досудового розслідування, які з'ясовують обставини вчинення злочинів та готують всі необхідні документи для передачі в суд. Воєнні злочини належать до сфери Служби безпеки України (СБУ). Координацію цієї роботи здійснюють міжвідомчі робочі групи під керівництвом Офісу Генерального прокурора (ОГП), до роботи яких долучаються й інші слідчі органи. У зв’язку із цим першу комунікацію із правоохоронними органами необхідно здійснювати через СБУ, як із відповідальним органом за розслідування воєнних злочинів, та/або із ОГП, як із координуючим органом.

Заява про вчинення кримінального правопорушення

Першою задачею потерпілої особи в разі вчинення міжнародного злочину та, насправді ключовою, є повідомити Службу безпеки України та/або Офіс Генерального прокурора про ці обставини.

Зробити це можна за допомогою заяви про вчинення кримінального правопорушення. Керівними положеннями для її подачі є статті 55, 214 КПК України, де визначено статус потерпілого в кримінальному провадженні та обов'язок слідчого реагувати на подібні заяви. Шляхом подачі заяви потерпіла особа ініціює внесення відомостей в Єдиний реєстр досудових розслідувань (ЄРДР), запускає досудове розслідування та отримує юридичний статус потерпілого в кримінальному провадженні, що надає ряд важливих прав та обов'язків.

Підготовка заяви не має лякати, адже це зазвичай короткий документ невизначеної наперед форми. По великому рахунку, будь-яка заява має бути опрацьована правоохоронними органами, а тому вони мають самостійно опитати потерпілого та встановити всі необхідні їм відомості для кримінального провадження.

Водночас, все ж важливо розуміти, що саме має бути в тексті заяви і як правильно її написати. Це спростить задачу як потерпілому, так і слідчому, адже перший буде розуміти, для чого і стосовно чого він звертається, а другий не буде змушений витрачати додатковий час.

Будь-яка **заява починається із заповнення в правому верхньому куті відомостей про орган, куди відправляється документ** (СБУ та/або ОГП). Нижче мають бути вказані **відомості про потерпілу особу** (ПІБ, дата народження, паспортні дані, місце проживання, контакти та електронна пошта). Це дозволяє розуміти, для кого призначений документ, від кого, а також забезпечує комунікацію між сторонами.

У подальшому необхідно дати документу назву – "Заява про вчинення кримінального правопорушення". Структура заяви орієнтовно така:

1. **Факти та обставини вчинення злочину (коли, де, як і щодо кого було вчинено неправомірні діяння);**

2. **Завдана потерпілій особі шкода (фізична, матеріальна, моральна);**

3 **Посилання на докази, якщо такі є (наявні документи, публікації медіа тощо);**

4 **Прохальна частина:**

a. *зареєструвати заяву, внести відомості в Єдиний реєстр досудових розслідувань (ЄРДР) та розпочати розслідування;*
b. *визнати особу потерпілою та вручити пам'ятку про права та обов'язки;*
c. *надати витяг з ЄРДР із вказівкою потерпілої особи;*
d. *вказати бажаний спосіб комунікації та надання відповіді на заяву;*
e. *просити надати контактні дані відповідальних слідчого та прокурора.*

5 **Додатки (копія паспорту особи, паспорт іншої особи (наприклад загиблого родича внаслідок злочину), документи, які підтверджують родинні зв'язки та обставини відзначені в заяві);**

6 **Дата та особистий підпис.**

Наведена структура може бути змінена зважаючи на індивідуальну ситуацію, але цього зазвичай достатньо, аби юридично коректно звернутись до правоохоронних органів і розпочати важливий процес розслідування міжнародного злочину.

Відправляти документ можна звичайною поштою, а також електронною поштою. Ми рекомендуємо відправляти електронною поштою, а в самій заяві окремо вказувати про бажання здійснювати комунікацію електронною поштою та мобільним телефоном. Завдяки цьому процес може бути більш оперативним.

Для відправлення необхідно надрукувати підготовлену заяву, підписати її, відсканувати або зробити якісне фото, а опісля відправити на електронну пошту відповідного правоохоронного органу (всі контактні дані можна знайти на офіційних сторінках правоохоронних органів в мережі Інтернет).

Після реєстрації заяви кримінальне провадження має бути зареєстровано протягом 24 години, а потерпілому має бути надана відповідь. Водночас, необхідно зважати на поточний рівень завантаженості правоохоронних органів, але при цьому контролювати стан розгляду заяви. Для цього необхідно на офіційному сайті правоохоронних органів знайти номер відділів щодо звернень громадян та з'ясувати в них реєстраційний номер заяви та відповідальну за її розгляд особу. Після цього можна періодично комунікувати та уточнювати стан розгляду заяви. Це дозволить контролювати процес та бути впевненим в тому, що відповідь буде надана.

Зазвичай після надання відповіді на заяву, на контакт із потерпілим може вийти слідчий в кримінальному провадженні. Він може запросити потерпілого для вручення йому пам'ятки про права та обов'язки, а також провести допит щодо фактів викладених в заяві. Це є однією з перших важливих слідчих дій, якщо кримінальне провадження не було відкрито слідчим раніше.

Клопотання про слідчі та інші процесуальні дії

Після подачі заяви про кримінальне правопорушення потерпіла особа набуває ряд прав та обов'язків в кримінальному провадженні, що передбачені статтями 56-57 КПК України. З ними потерпілого має ознайомити слідчий, але загалом кожну статтю можна з легкістю знайти за першим пошуком в мережі Інтернет. Ця довідка не має на меті ознайомити читачів із усіма правами потерпілого, а тому важливо ознайомитись із згаданими положеннями самостійно.

Подача заяви про кримінальне правопорушення та отримання статусу потерпілого є лише першим кроком до пошуку винних осіб та притягнення їх до відповідальності. Безумовно, саме слідчий в подальшому несе відповідальність за проведення досудового розслідування, але потерпілий не має залишатися пасивним, що змусить слідчого постійно тримати увагу на відповідному кримінальному провадженні.

У зв'язку із цим наступним важливим положенням КПК України є стаття 220, яка надає потерпілому право подавати до слідчого та прокурора клопотання про проведення слідчих та інших процесуальних дій. Під *слідчими* діями маються на увазі дії, які вчиняються задля встановлення обставин вчинення злочину. Серед них можна згадати допит, огляд місця події, пред'явлення для впізнання, обшук та інші. Під *процесуальними* діями мають на увазі дії процедурного характеру в рамках кримінального провадження відповідно до КПК України, які прямо не пов'язані із пошуком доказів чи їх підтвердженням. Наприклад ознайомлення із матеріалами кримінального провадження, залучення особи в якості потерпілої, вручення підозри та інші.

Значну кількість слідчих та процесуальних дій потерпілий має право ініціювати на підставі статті 220 КПК України, а саме шляхом подання клопотання слідчому та/або прокурору. Потерпілий може, наприклад, просити про допит інших свідків та потерпілих (про яких йому відомо), долучати зібрані самостійно докази до кримінального провадження, просити провести огляд місця злочину чи інших місць, які є важливими для встановлення обставин злочину тощо. Всі подібні слідчі дії можуть суттєво рухати кримінальне провадження, але, знову ж таки, слідчий несе персональну відповідальність за ефективність всього досудового розслідування. Роль потерпілого більше зводиться до помічника.

Порядок подачі клопотання приблизно такий самий як і заяви, але тут вже в потерпілого буде особистий контакт слідчого чи прокурора, а тому і клопотання необхідно подавати саме на ім'я цих осіб та органу, в якому вони працюють.

Структура клопотання орієнтовно виглядає так:

1. **Згадка про здійснення кримінального провадження та його номер, в якому особа залучена як потерпіла (номер буде у витягу з ЄРДР, який мають надати у відповідь на заяву про кримінальне правопорушення);**

2. **Згадка про те, що саме та щодо кого розслідується в рамках кримінального провадження (вбивство, обстріл, привласнення майна тощо);**

3. **Обґрунтування необхідності проведення слідчої дії, яка може встановити певні обставини вчинення злочину в рамках кримінального провадження;**

4. **Посилання на докази, якщо такі є (наявні документи, публікації медіа тощо);**

5. **Прохальна частина:**
   a. *розглянути клопотання відповідно до статті 220 КПК України;*
   b. *задовольнити клопотання та провести слідчу дію;*
   c. *вказати бажаний спосіб комунікації та надання відповіді на клопотання.*

6. **Додатки;**

7. **Дата та особистий підпис.**

Залежно від слідчої дії, в прохальній частині можна також просити про її проведення за участі потерпілої особи. Наприклад у випадку проведення огляду місця подій, де потерпілий може звертати увагу слідчого на ті чи інші речі.

Однак, наприклад у випадку проведення допиту іншої особи, потерпілий не може бути присутній, а отже й просити про це недоцільно.

Відповідь на клопотання має бути надана протягом 3 днів після її отримання. Зважаючи на наявність контактів слідчого та прокурора, комунікація щодо стану розгляду може здійснюватись напряму, але все ж важливо отримати реєстраційний номер документу в згаданому вже вище порядку. Варто також брати до уваги рівень завантаженості слідчого, хоча це не може бути виправданням надмірно тривалої відповіді.

Можна навести деякі приклади слідчих та процесуальних дій, які осіб може бути необхідно вчинити одразу після надання йому статусу потерпілої особи. Як вже було зазначено, зазвичай після реєстрації заяви про кримінальне правопорушення має бути проведений допит потерпілого. У випадку якщо слідчий не проводить такий допит, то необхідно просити про це самостійно. Для цього як раз і потрібен згаданий вище механізм подання клопотань відповідно до статей 56, 220 КПК України. Про проведення допиту можна просити навіть в прохальній частині заяви про вчинення кримінального правопорушення, але тоді необхідно додатково посилатися на статті 56, 220 КПК України, а також коротко пояснити необхідність проведення допиту задля встановлення обставин злочину.

Іншим прикладом є ознайомлення із матеріалами кримінального провадження. Воно є актуальним тільки тоді, якщо досудове розслідування вже проводиться певний час, тобто мали б бути зібрані певні матеріали. В такому випадку, можна так само підготувати клопотання про ознайомлення із матеріалами кримінального провадження на підставі статей 56, 220-221 КПК України.

Водночас не варто забувати і про право потерпілого на адвоката (представника), який може полегшити для першого досягнення його цілей та цілей кримінального провадження. Низка осіб мають право на безкоштовну правничу допомогу, наприклад внутрішньо переміщені особи,

члени сімей загиблих військовослужбовців, мешканці окупованих територій, особи, щодо яких встановлено факт позбавлення свободи в умовах збройної агресії РФ та інші відповідно до Закону України “Про безоплатну правничу допомогу”. Такі послуги також можуть надати неурядові громадські організації.

Висновки

Таким чином, право на подання заяви про вчинення кримінального правопорушення та клопотання про проведення слідчих чи інших процесуальних дій відкриває для потерпілого широкі можливості задля розкриття обставин злочину та участі в процесі. При цьому необхідно завжди намагатись подавати будь-які документи із чітким розумінням чому і для чого це робиться. Відносини між слідчим та потерпілим мають будуватись на взаємоповазі. Потерпілий має стати невід’ємною частиною кримінального провадження в ці складні для правоохоронної системи часи, а остання має враховувати запит потерпілих та відгукуватись на нього.

РЕГІОНАЛЬНИЙ ЦЕНТР ПРАВ ЛЮДИНИ

2023